

24. Журналы заседания Минского губернского правления и особых совещаний начальников полиции и др. должностных лиц Минской губ. // НИАБ. – Фонд 295. Оп. 1. Д. 8297.

25. Циркуляры Департамента полиции, Главного управления по делам печати, министерства губернатора о борьбе с революционным движением и другим вопросам. Журнал совещания от 24 июля 1908 г. о реорганизации полиции по г. Минску и Минскому уезду // НИАБ. – Фонд 300. Оп. 1. Д. 20.

(Дата подачі: 16.02.2022 г.)

В. В. Кірыленка

Ліцэй Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск

V. Kirylienka

Lyceum of Belarusian State University, Minsk

УДК 930"18"(061.32)

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ РАСІЙСКОЙ АГРАРНАЙ ПАЛІТЫКІ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ АПОШНЯЙ ЧВЭРЦІ XVIII – ПАЧАТКУ XIX СТ.

HISTORIOGRAPHY OF RUSSIAN AGRARIAN POLICY IN THE BELARUSIAN LANDS OF THE LAST QUARTER OF THE XVIII – EARLY XIX CENTURY

У артыкуле здзяйсняецца сістэмны аналіз гістарыяграфіі аграрнай палітыкі Расійскай імперыі на беларускіх землях у 1772–1801 гг. як сукупнасці палітыка-ідэалагічных стратэгий, увасобленых у канкрэтных захадах у адносінах да аграрных суб'ектаў і зямельных фондаў. Выкарыстаны храналагічны прынцып, крытэрыі ідэалагічна-палітычнай і нацыянальнай прыналежнасці даследванняў, а таксама ўлічаны розныя аспекты прадмету вывучэння – важнейшыя складовыя элементы аграрнай палітыкі.

Ключавыя словы: гістарыяграфія аграрнай палітыкі; Расійская імперыя; беларускія землі; зямельная палітыка; канфіскацыі маёнткаў; раздачы зямель; сялянскае пытанне; стратэгіі ўніфікацыі.

The article provides a systematic analysis of the historiography of the agrarian policy of the Russian Empire in the Belarusian lands in 1772–1801. as a set of political and ideological strategies embodied in specific measures in relation to agricultural entities and land funds. The chronological principle, the criterion of ideological, political and national affiliation of the research are used, as well as various aspects of the subject of study are taken into account – the most important components of agr policy.

Keywords: historiography of agrarian policy; Russian Empire; Belarusian lands; land policy; confiscation of estates; distribution of lands; the peasant question; unification strategies.

Праблематыка расійскай аграрнай палітыкі на беларускіх землях займае значнае месца ў гістарычнай рэфлексіі, захоўваючы актуальнасць як у розныя часы, так і ў розных дзяржаўных утварэннях на тэрыторыях былой Расійскай імперыі. Такі значны гістарыяграфічны масіў найбольш сістэмна можа быць прааналізаваны ў рэчышчы розных падыходаў. У межах традыцыйнага для гістарычнага агляду храналагічнага падыходу мэтазгодна вылучыць дарэвалюцыйны, міжваенны, пасляваенны і сучасны перыяды. У адпаведнасці з палітыка-ідэалагічнай ці нацыянальнай прыналежнасцю для вывучаемай праблематыкі мае сэнс вылучыць гістарыяграфію расійскую, у трох праявах – імперскую, савецкую і сучасную, беларускую і ўкраінскую, з адпаведным падзелам на савецкую і нацыянальную, польскую (міжваеннага часу) і заходнюю [66–70]. У сувязі з тым, што аграрная палітыка ўлучае шэраг складовых элементаў, важна ўключыць у межы гістарыяграфічнага агляду даследванні праблематыкі ў розных яе аспектах: аграрнае, зямельнае, прыгоннае, сялянскае, дваранска-сялянскае і інш. пытанні. Менавіта на скрыжаванні азначаных падыходаў здзяйсняецца аналіз гістарыяграфіі аграрнай палітыкі ў дадзеным артыкуле.

На самым пачатку зараджэння рэфлексіі адносін паміж дзяржавай, сялянамі і дваранамі ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. яна насіла ў большай ступені грамадска-палітычны, чым уласна гістарычны характар: мелі месца крытычныя публікацыі і абгрунтаванні праектаў па рэфармаванні і рэгуляванні пазначаных адносін [1, с. 36]. Спробу фактаграфічнага абгульнення, выбітную для свайго часу, а ў чымсьці і не паўтораную да нашага, зрабіў У. Мяжоў яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. [2].

У дарэвалюцыйны час аграрная палітыка расійскіх уладаў на беларускіх землях найбольш поўна была распрацавана ў даследаваннях ураджэнцаў Беларусі: ліберальнага народніка Васіля Сямеўскага і прадстаўніка гісторыка-юрыдычнай школы Платона Жуковіча. Сямеўскі быў у першую чаргу засяроджаны на праблематыцы дзеянняў пецярубурскага ўраду ў зямельнай і сялянскай палітыцы на ўскраінах імперыі [3–7], тады як у даследаваннях Жуковіча была здзейснена спроба прадставіць сукупнасць сацыяльных і прававых захадаў новых уладаў для засваення беларускага краю [8–14].

В. Сямеўскі раскрывае аграрную палітыку расійскага ўраду на далучаных беларускіх землях у агульнаімперскім кантэксце. У зямельнай палітыцы Кацярыны II аўтар выдзяляе тры перыяды, што дазваляе яму падкрэсліць асаблівасці інкарпарацыйных працэсаў. У першы перыяд (1762–1772) агульная колькасць падараванняў складала 80 маёнткаў, большасць якіх была з палацавых і гасударавых [3, с. 18–19]; у другі перыяд (1772–1795) колькасць раздачаў павялічылася да 226 (з беларускіх земляў 77 % рэвізскіх душаў); у трэці перыяд (1795–1796) на далучаных землях было падаравана 100 маёнткаў, што па інтэнсіўнасці перавышае першыя два перыяды [3, с. 11–12].

В. Сямеўскі прыводзіць розныя мадыфікацыі зямельных падараванняў, характэрныя ў першую чаргу для Беларусі: 1) уласна зямельныя падараванні, што былі некалькіх відаў: а) дзяржаўныя, якія складалі абсалютную большасць [6, ЛП, с. 17; 3, с. 24–25], б) палацавыя, у значна меншай колькасці, с) канфіскаваныя і секвестраваныя, д) адмыслова набытыя; 2) грошы як пажалаванне на мэтавую пакупку маёнткаў; 3) прыбыткі ад маёнтку ў якасці падаравання. Пэралік аўтарам формаў раздачаў дае зразумець, што аграрная палітыка на Беларусі за часамі Кацярыны II мела характар спрыяння і захаввання ў пашырэнні расійскага землеўладання. Не засяроджваючыся на праблеме русіфікацыі далучаных земляў, навуковец адзначае ў захадах ураду імкненні да «абрусення краю» [3, с. 19, 59; 4, с. 156]. Параўноўваючы палітыку Кацярыны II і Паўла I, В. Сямеўскі адзначае, што «Павел... адносна раздачи населеных маёнткаў ішоў следам за маці» у тым, што тычыцца дэклараваных матываў падараванняў [3, с. 67; 4, с. 175–177].

Шмат увагі В. Сямеўскі надае аналізу становішча беларускіх сялянаў пад расійскай уладай у параўнанні з «польскім» праўленнем, намагаючыся знайсці дадатныя моманты. Аднак, падсумоўваючы Сямеўскі сцвярджае: «расійскі ўрад нічога не зрабіў для сапраўднага паляпшэння быту сялянаў» [3, с. 64]. Параўноўваючы становішча сялянства ў Расійскай імперыі, аўтар адзначае, што найбольш цяжкім яно было ў беларускіх губернях, але не ў гэтым ён бачыць прычыну таго, што ўрад «выказваў энергію ў справе паляпшэння быту прыгонных тых частак Расіі, якія былі прылучаныя ад Польшчы», а ў палітычных варунках [5, с. 481].

П. Жуковіч разглядае палітыку расійскага ўраду ў беларуска-літоўскім краі пасля яго інкарпарацыі зыходзячы з крытэрыю ўмацавання ўнутраных сувязяў адпаведных губерняў з астатняй Расіяй шляхам пазбаўлення «польскага элементу» землеўладання і вызваленне «рускага» сялянства ад яго прыгнёту.

Галоўны недахоп палітыкі Кацярыны II аўтар бачыць у адсутнасці зменаў у землеўладанні на Беларусі «ў сэнсе аслаблення польскага эканамічнага гнёту» [14, с. 5], аднак факты, што прыводзіць даследчык, сведчаць пра адваротнае: здзяйснялася палітыка паступовага пазбаўлення зямлі мясцовага панства. Пасля 1794 г. зямельная палітыка набывае відавочна ідэалагічы аспект: абяцанні зямлі сялянам за спрыянне ў падаўленні паўстання, зварот да права ВКЛ у дачыненні да інсургентаў, каб пазбавіць маёнткаў найбольшую колькасць шляхты, падараванні за падаўленне паўстання. Такім чынам ішло выцясненне чужой ідэалогіі носьбітамі расійскай ідэалогіі, незалежна ад іх нацыянальнай прыналежнасці, але П. Жуковіч як навуковец канца XIX ст. мысліць у этна-культурных катэгорыях і не бачыць у зямельнай палітыцы Кацярыны русіфікацыйных захадаў [14, с. 11], як і ў палітыцы Паўла.

Ацэньваючы палітыку Паўла I у ажыццяўленні «рускай справы» ў паўночна-заходнім краі, П. Жуковіч крытыкуе яго прыхільнасць да

«польскіх» інтарэсаў»: спыненне раздачы секвестраваных маёнткаў, выпадкі вяртання некаторых з іх, раздача ў спадчынае валоданне «польскім» дваранам маёнткаў, якія ранней былі ў пажыццёвым трыманні, вызваленне пажыццёвых уладальнікаў ад выплаты ў казну [12, с. 222].

Характарызуючы зямельную палітыку Кацярыны II і Паўла I, П. Жуковіч падкрэслівае адсутнасць «цвёрдага прынцыпу» на заходніх ускраінах, што прывяло да яе слабой падтрымкі расійскімі дваранамі, якія павінны былі стаць носьбітамі імперскіх інтарэсаў на далучаных землях. У выніку, шматлікія падараваныя маёнткі шляхам продажу вярталіся да «польскага элементу», што для аўтара з’яўляецца значным пралікам расійскіх уладаў, бо такім чынам страчвалася мажлівасць «умацавання рускай самасвядомасці ў беларускім сялянстве». У сувязі з гэтым П. Жуковіч дадатна ацэньвае спыненне Аляксандрам I раздачаў дзяржаўных маёнткаў для «рускай справы» [14, с. 14].

Ад разгляду зямельнага пытання ў расійскай аграрнай палітыцы, што з пункту гледжання «рускай справы» была не надта паспяховай, П. Жуковіч пераходзіць да аналізу сялянскага пытання ў гэтым жа рэчышчы, захады па рашэнні якога за часамі Паўла I і Аляксандра I ацэньвае як безвыніковыя і падкрэслівае, што як зямельнае, так і сялянскае пытанні былі вырашаныя ў «інтарэсах рускай нацыянальнай ідэі» толькі пасля 60-х гг. XIX ст. [14, с. 50].

Важным для вывучэння расійскай аграрнай палітыкі на Беларусі падаецца зварот да польскай гістарыяграфіі міжваеннага часу, фармаванне якой праходзіла ў межах крытыкі папярэдніх імперскіх напрацовак, што здзяйснялася з супрацьлеглых ідэалагічных пазіцый: гісторыкі адроджанай Польшчы імкнуліся знайсці падцверджанне прыгнёту і русіфікацыі польскасці на забраных Расіяй землях, у тым ліку праз канфіскацыі зямельных уладанняў і паступовае адхіленне краёвых землеўладальнікаў ад уплыву на сялянства [15–20].

Польскі гісторык Я. Руткоўскі закранае пытанні расійскай палітыкі на землях былога ВКЛ толькі ў адной з шэрагу прац міжваеннага часу [18]. Найбольш важнае з паднятых пытанняў – паступовы пераход ініцыятывы ў сялянскай справе на беларуска-літоўскіх землях з мясцовага ўзроўню да спробаў дзяржаўнага рэгулявання аграрных адносін. Даследчык прыходзіць да высноваў пра значнае павялічэнне падатковага і паншчыннага ціску на сялянства, чым, па меркаванню Руткоўскага, найперш скарысталіся расійскія землеўласнікі, атрымаўшы маёнткі на далучаных землях [18, с. 85–86; 89].

Да падобных высноваў прыходзіць і Л. Жытковіч, які дае параўнаўчы аналіз прававога і сацыяльна-эканамічнага становішча селяніна ў Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі не на карысць імперскага, а таксама падкрэслівае, што пасля падзелаў становішча сялянаў пагоршылася:

пашырыўся прыгон за кошт раздачы дзяржаўных сялян, значна ўзраслі падаткі, вынікам чаго былі ўцёкі сялян за межы Расіі [17, s. 309–313].

Н. Гансяроўская ў сваім даследванні разглядае развіццё эканомікі ад часоў «рэформаў Станіслаўскіх» да 1830 г., здзяйсняючы паслядоўны аналіз пераходнага перыяду гаспадаркі земляў Рэчы Паспалітай. Аўтар даводзіць, што яшчэ перад падзеламі расійскія ўлады ўплывалі на палітыку краіны, у тым ліку ў сялянскім пятанні – Сойм 1768 г. прыняў, пры ўдзеле Кацярыны II, Устав пра пазбаўленне пана права на смяротнае пакаранне сялян [20, s. 28].

Істотным падаецца супрацьпастаўленне даследчыцай эканамічна-фіскальных захадаў Прусіі, якія абмяжоўвалі экспарт збожжа з Рэчы Паспалітай, і Расіі, што пакінула вольны рух па Дзвіне, а далучэнне чарнаморскіх стэпаў абудзіла гандаль мясцовай сыравінай ў паўднёвых ва-яводствах, а таксама ва ўсходнебеларускіх землях [20, s. 81], тым самым прывязваючы гэтыя тэрыторыі да расійскага рынку.

В. Шміт асэнсоўвае фактычны матэрыял, вядомы яшчэ з XIX ст. [4–7; 14], і цесна ўвязвае аграрную палітыку расійскіх уладаў на далучаных беларускіх землях з ідэалагічнымі мэтамі, што афармляецца ў яго падыходзе ў паняцце «русіфікацыя зямлі». Разглядаючы гэты феномен Шміт падкрэслівае, што ён адбываўся не стыхійна і не быў праявай прыватнай ініцыятывы, аднак здзяйсняўся мэтанакіравана цэнтральным урадам імперыі, хоць і не меў сістэматычнага і дэклараванага характару. Аўтар падкрэслівае стаўленне Кацярыны II да прылучаных земляў як да ўнутры-імперскіх у выкарыстанні іх у якасці ўзнагароджання і для «задавальнення дынастычных мэтаў» у сітуацыі нястачы ўласна расійскіх землеў і ў той жа час прасочвае намеры уладаў да цвярджэння імперскіх каштоўнасцяў шляхам раздачы зямлі тым, хто імі кіраваўся на сваёй службе [15, s. 1–9].

Робота Я. Івашкевіча па сутнасці ўяўляе сабой статыстычную распрацоўку з выкарыстаннем вядомых з працы Шміта лічбаў, дапоўненую звесткамі пра канфіскацыі земляў кацярынінскім ўрадам пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай [16, s. 5]. Важным момантам для разумення расійскіх стратэгий у аграрнай палітыцы на беларускіх землях у пытанні канфіскацыі, згодна Івашкевічу, было «сапраўды драконаўскае», у параўнанні з Польшчай, стаўленне расійскай улады да паўстанцаў на землях былога ВКЛ [16, s. 8–9].

У сваёй рабоце В. Грабскі падкрэслівае пагаршэнне матэрыяльнага і праўнага становішча сялянаў на занятых Расійскай імперыяй землях, адзначаючы ролю экспарту збожжа праз парты (Адэса) і здачы ў арэнду дзяржаўных маёнткаў, як фактараў павышэння паншчыны. Важнай падзеяй выноўва аўтара, што расійскі ўрад карыстаўся досведам «Аўстрыйскай імперыі» ў правядзенні аграрнай палітыкі, асабліва ў сялянскім пытанні, у той час, як некаторыя ініцыятывы мясцовай шляхты абапіраліся на прускі варыянт [19, s. 327–329].

Беларускія даследчыкі міжваеннага часу шчыльна займаліся сацыяльнымі наступствамі мэтанакіраваных аграрных пераўтварэнняў расійскіх уладаў на былых землях ВКЛ [21–23].

Гісторыкі савецкай Беларусі ў зборніку 1924 г. падымаюць праблему адносінаў мясцовай расійскай адміністрацыі на беларуска-літоўскіх землях і пеяярбургскага ўраду ў аграрных справах і сялянскім пытанню. У прыватнасці, аўтары падкрэсліваюць супярэчнасць аграрнай палітыкі расійскага ўраду сацыяльна-эканамічным традыцыям ВКЛ: кіраўнікі краю неаднаразова даводзілі цэнтральным уладам, што не ў традыцыі Беларусі продаж сялян без зямлі, але неважаючы на гэта Сенат зацвярджае права прыгонніка на такі продаж і магчымасць караць прыгоннага [23, с. 18].

Заходнебеларускі гісторык М. Ільяшэвіч, у працы 1933 г., акцэнтуючы ўвагу на намаганнях расійскай улады кантраляваць настроі сялянства далучаных зямель, робіць выснову пра магчымасць выступленняў ў вёсках падчас прыходу новай адміністрацыі [21, с. 20–21], тым самым адмаўляючы тэзіс пра інэртнасць і абьякавасць прыгонных да палітычных зменаў.

Аўтар падымае і праблему адміністрацыйнага замацавання вольных сялян, а таксама праблему своеасаблівага «разбору» жыхароў мястэчак, якія, разам з прадстаўнікамі дробнай шляхтай, былі залічаны да прыгонных сялян. Дадзеныя і іншыя захады разглядаюцца М. Ільяшэвічам як сведчанне тэндэнцыі да максімальнага кантролю і ўніфікацыі сацыяльнай і эканамічнай прасторы былой Рэчы Паспалітай да расійскага варыянту, што сутыкалася з вялікімі цяжкасцямі праз наяўнасць больш нізкіх культурных і аграрных формаў ва ўласна Расіі і спараджала разгубленасць ураду і яго індывідуальнасць да сістэмнага правядзення ўніфікацыйнай палітыкі [21, с. 22–23].

Праца К. Кернажыцкага 1935 г. была, верагодна, апошняй, у якой аўтар пазбег ідэалагічнага схематызму і прапанаваў арыгінальны погляд на аграрную палітыку Расіі на прылучаных землях. Навуковец прытрымліваецца распаўсюджанага меркавання пра зацікаўленасць мясцовых земляўласнікаў у апірышчы на цэнтралізаваную расійскую ўладу для кантролю над сялянамі ва ўмовах пашырэння паншчыны канца XVIII – пачатку XIX ст. [22, с. 24; 27], аднак менавіта К. Кернажыцкі быў першым, хто вызначыў асноўныя рысы землеўласніка-прадпрыемальніка як аграрнага суб'екта новага тыпу.

Даследчык ахапіў даволі вялікае поле сацыяльна-эканамічных і (геа)палітычных чыннікаў, якія сведчылі пра першааснае і павольнае, але мэтанакіраванае прыпадабнення беларускіх земляў да ўнутрана-расійскіх у засваенні Беларусі імперскімі ўладамі [22, с. 30, 95, 103].

Беларускімі савецкімі даследчыкамі М. Улашчыкам [24], В. Чапко [25; 26], В. Мялешкам [27; 28], П. Казлоўскім [29] і інш. у 1950–1980-я гг.

здзейснены ўсебаковы аналіз аграрнай рэчаіснасці заканчэння эпохі традыцыйнага грамадства, што супала з апошнім этапам існавання феадальнага спосабу вытворчасці, а на беларускіх землях ўскладнялася палітычнымі падзеямі – першымі спробамі засваення далучаных земляў расійскімі імперскімі структурамі, што распачаліся адразу пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. Аднак, у сувязі з панаваннем спецыфічна асэнсаванай марксісцкай метадалогіі, аналіз расійскай аграрнай палітыкі ў савецкі перыяд меў ідэалагічна абмежаваны характар.

Пераадоленне аднабаковасці савецкай гістарыяграфіі стала мажлівым пасля аднаўлення незалежнасці Беларусі ў даследваннях сучасных навукоўцаў. Даследчыцкая тэматыка пашырылася і выйшла на новы ўзровень, калі стаў нормай разгляд з супрацьлеглых канцэптуальных пазіцый падобных тэм, укараненне ў навуковы працэс розных метадалагічных устаноў. Пераходным момантам ад папярэдняй да наступнай традыцыі можна лічыць знакавую гістарыяграфічную працу Э. Йофе [30].

Цалкам, новы погляд на разгортванне імперскай палітыкі найперш у аграрнай, сацыяльнай і інш. сферах беларуска-літоўскага грамадства пасля заняцця гэтых земляў расійскай уладай даюць работы У. Сосны [31–34], Я. Анішчанкі [35–39], А. Лютага [40], В. Шведа [41], В. Макарэвіча [42], А. Радзюка [43] і іншых беларускіх навукоўцаў. Варта асабліва падкрэсліць даследванні В. Яноўскай і А. Філатавай [44–47] з спробай канцэптуальнага аналізу феномена русіфікацыі і яе розных тыпаў, дзе заўважна ідэя развіцця імперскай аграрнай палітыкі ў форме першаснай, так бы мовіць даэтнічна-культурнай, стратэгіі ўніфікацыі – аграрнай імперыялізацыі беларускіх тэрыторыяў і саслоўна-зямельных адносін.

Абагульненне і сістэматызацыя здабыткаў беларускай гістарыяграфіі на пачатак XXI ст. па сацыяльна-эканамічным і палітычным праблемам пазначанага часу былі зроблены ў калектыўных працах Інстытуту гісторыі Нацыянальнай Акадэміі навук і арыгінальных зборніках даследванняў, дзе вызначаюцца сучасныя тэндэнцыі і новыя траекторыі аналізу гістарычнай рэчаіснасці як у працах вядомых беларускіх гісторыкаў (В. Яноўская, А. Філатава, У. Сосна, А. Каханоўскі і інш.), так і ў даследваннях новага пакалення навукоўцаў (В. Макарэвіч, А. Унучак, В. Кахновіч і інш.) [48–50].

У сучаснай расійскай гістарычнай навуцы даследчыкі Расійскай імперыі, асабліва тыя, хто прытрымліваюцца школы новай імперыялогіі – А. Мілер [51; 52], М. Далбілаў [53], Л. Гарызонтаў [54; 55], улучаюць сацыяльна-эканамічную складаючую аграрнай палітыкі пецярбуржскіх і мясцовых уладаў у больш шырокі храналагічны і сутнасны палітыка-ідэалагічны змест захадаў у аграрнай сферы [56, с. 134–135].

Украінская нацыянальная гістарыяграфія, якая фармуецца праз навуковае супрацьстаянне расійскаму наратыву, надае вялікую ўвагу імперскай аграрнай палітыцы на тэрыторыі Прыкарпацкай Украіны, што, як і бела-

рускія землі апынуліся пад уладай расійскага ўраду пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. Менавіта праз цесную павязь гэтых двух рэгіёнаў назіраўся практычна ідэнтычны падыход да іх прыпадабнення да вялікарасійскіх губерняў на прыканцы XVIII – пачатку XIX ст. Вылучаюцца некалькі падыходаў у вывучэнні ўкраінскімі даследчыкамі інкарпарацыйных стратэгий, што на дадзеным этапе палягаюць паміж узважанымі пунктам погляду на кантроль і рэгуляванне з боку імперскага цэнтру ў аграрнай сферы і ўзрастаючым дамінаваннем ідэй здрады ўкраінскім інтарэсам з боку польскай шляхты на карысць расійскай уладзе [1, с. 57–65].

Такім чынам, абапіраючыся на магчымасці шматвектарнага аналізу гістарыяграфіі расійскай аграрнай палітыкі на беларускіх землях апошняй чвэрці XVIII – пачатку XIX ст. – пачынаючы ад прац імперскага перыяду, творчасці беларускіх і польскіх даследчыкаў міжваеннага часу, грунтоўных даследванняў другой паловы XX ст. і арыгінальных падыходаў постсавецкага перыяду ў беларускай, польскай, расійскай і ўкраінскай школах, а таксама кампаратыўнага вывучэння імперскай палітыкі на розных ускраінах імперыі, агульнага разгляду расійскай палітыкі на землях былой Рэчы Паспалітай і, урэшце, непасрэдна аграрных захадаў пецябуржскага ўраду і мясцовых уладаў канкрэтна ў беларускіх губернях – бачыцца неабходным і далей паглыбляць аналіз гістарыяграфіі на новым узроўні ў спалучэнні найперш мікра- і макраўзроняў аналізу розных нацыяльных школ аграрных даследванняў, што паступова складаюцца ў новыя традыцыі гістарычнай навукі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Литвинова, Т.* «Помещичья правда»: дворянство Левобережной Украины и крестьянский вопрос в конце XVIII – первой половине XIX века: монография / Т. Литвинова. – М.: НЛЮ, 2019. – 644 с.
2. *Межов, В.* Крестьянский вопрос в России: полн. собр. материалов для истории крестьян. вопр. на яз. рус. и иностр., напеч. в России и за границею: 1764–1864 / В. Межов. – СПб.: Тип. М-ва внутренних дел, 1865. – 422 с.
3. *Семевский, В.* Пожалования населенных имений в царствование Екатерины II: Очерк из истории частной земельной собственности в России / В. Семевский. – СПб.: Тип. МПС, 1906. – 71 с.
4. *Семевский, В.* Пожалование населенных имений при императоре Павле / В. Семевский // Русская Мысль. – 1882. – № 12. – С. 153–192
5. *Семевский, В.* Крестьянский вопрос в России в XVIII и первой половине XIX века / В. Семевский: в 2 т. – СПб.: Тип. «Обществ. Польза», 1888. – Т. 1. Крестьянский вопрос в XVIII и первой четверти XIX века. – 517 с.
6. *Семевский, В.* Крестьяне в царствование императрицы Екатерины II / В. Семевский. Т. 1. – СПб.: Тип. Ф. Сушинского, 1881. (Записки Историко-филологического факультета Императорского С.-Петербурга. ун-та; Т. 8) – 504 с.

7. *Семевский, В.* История крестьянского вопроса в связи с историей внутреннего быта России в XVIII и первой половине XIX в.: Лекции, чит. во второй половине 1882–1883 г. прив.-доц. СПб. ун-та В. Семевским / В. Семевский. – СПб.: Изд. студента И. Белогостицкого, 1883. – 215 с.

8. *Жукович, П.* Сословный состав населения Западной России в царствование Екатерины II: Дворянство Вост. Белоруссии / П. Жукович // Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП). – 1915. – № 1. – Ч. LV. – С. 76–109.

9. *Жукович, П.* Сословный состав населения Западной России в царствование Екатерины II: Крестьянство Вост. Белоруссии / П. Жукович // ЖМНП. – 1915. – № 2. – Ч. LVI. – С. 257–294.

10. *Жукович, П.* Сословный состав населения Западной России в царствование Екатерины II: дворянство, крестьянство и мещанство в западно-русских областях, присоединенных по второму и третьему разделам / П. Жукович // ЖМНП. – 1915. – № 5. – Ч. LVII. – С. 130–178.

11. *Жукович, П.* Западная Россия в царствование Павла I: Управление и суд / П. Жукович // ЖМНП. – 1916. – № 6. – Ч. LXIII. – С. 183–226.

12. *Жукович, П.* Западная Россия в царствование Павла I: Дворянство / П. Жукович // ЖМНП. – 1916. – № 6. – Ч. LXIV. – С. 207–227

13. *Жукович, П.* Западная Россия в царствование Павла I: Крестьянство / П. Жукович // ЖМНП. – 1916. – № 6. – Ч. LXIV. – С. 227–246

14. *Жукович, П.* О русском землевладении в Северо-Западном крае со времени присоединения его к России / П. Жукович. – СПб.: Печатня С. Яковлева, 1895. – 53 с.

15. *Schmidt, W.* Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w b. gubernjach wileńskiej, grodzieńskiej i mińskiej (1793–1875). / W. Schmidt. – Warszawa: GUS, 1923. – 105 s.

16. *Iwaszkiewicz, J.* Wykaz dobr ziemskich skonfiskowanych przed rządy zaborcze w latach 1773–1867 / J. Iwaszkiewicz. – Warszawa: RNOZ, 1929. – 53 s.

17. *Żytkowicz, L.* Rządy Repnina na Litwie w latach 1794-7 / L. Żytkowicz – Wilno: druk. «GRAFIKA», 1938. – 464 s.

18. *Rutkowski, J.* Sprawa włościańska w Polsce w XVIII i XIX wieku / J. Rutkowski. – Warszawa: PSPS, 1922. – 272 s.;

19. *Grabski, W.* Historia wsi w Polsce / W. Grabski. – Warszawa: Kasa im. Mianowskiego, 1929. – 450 s.

20. *Gąsiorowska, N.* Polska na przełomie życia gospodarczego (1764–1830) / N. Gąsiorowska. – Warszawa : PSPSz. – 1922. – 56 s.

21. *Ляшэвіч, М.* Расейская палітыка на землях былага Беларуска-Літоўскага гаспадарства за панавання Кацярыны II і Паўлы I (1772–1801) / М. Ляшэвіч. – Вільня : друкарня Я. Левіна, 1933. – 24 с. (Рэпрэнтнае выд.: Расійская палітыка на землях былога Беларуска-Літоўскага гаспадарства за панавання Кацярыны II і Паўла I (1772–1801) / М. Ляшэвіч. – [Рэпрэнтнае выд.]. – 3-е выд. – Менск [Мінск] : Беларускае кааперацыйна-выдавецкае таварыства «Адраджэнне», 1992. – 24 с.)

22. *Кернажыцкі, К.* Гаспадарка прыгоннікаў на Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX в. / К. Кернажыцкі. – Мінск: Выд-ва Бел. акад. навук, 1935. – 271 с.

23. Беларусь: нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху: калектыўная праца / пад рэдак. А. Сташэўскага [і інш.]. – Менск: Выданне ЦВК БССР, 1924. – 322 с.
24. Улашчак, Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии / Н. Улашчак. – М.: Наука, 1965. – 480 с.
25. Чепко, В. Сельское хозяйство в первой половине XIX в. / В. Чепко. – Минск: Наука и техника, 1966. – 220 с.
26. Чепко, В. Классовая борьба в белорусской деревни в первой половине XIX в. / В. Чепко. – Минск: Наука и техника, 1972. – 265 с.
27. Мелешко, В. Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии (вторая половина XVII–XVIII в.) / В. Мелешко. – Минск: Наука и техника, 1975. – 246 с.
28. Мелешко, В. Классовая борьба в белорусской деревне во второй половине XVII – XVIII в. / В. Мелешко. – Минск: Наука и техника, 1982. – 252 с.
29. Козловский, П. Землевладение и землепользование в Белоруссии в XVIII – первой половине XIX в. / П. Козловский. – Минск: Наука и техника, 1982. – 206 с.
30. Иоффе, Э. Из истории белорусской деревни: (Сов. историография соц.-экон. развития белорус. деревни середины XVII – первой половины XIX в.) / Э. Иоффе. – Минск: Ураджай, 1990. – 343 с.
31. Сосна, У. Фарміравання саслоўна-групавога складу сялянства Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. / У. Сосна. – Мінск БДУ, 2000. – 116 с.
32. Сосна, У. Царскія падараванні сялянаў на Беларусі і іх сацыяльна-палітычныя наступствы / У. Сосна // БГЧ. – 1999. – № 2. – С. 14–18.
33. Сосна, У. Палітычная гісторыя сялянства Беларусі канца XVIII – сярэдзіны XIX ст.: Вынікі даследавання / У. Сосна // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки Сб. науч. ст. Вып. 4(9) – Минск: РИВШ, 2007. – С. 173–179.
34. Сосна, У. Пра некаторыя аспекты русіфікацыі Беларусі ў XIX ст. / У. Сосна // Беларусіка=Albaruthenica. – 1997. – Т. 6. Ч. 2. – С. 304–309.
35. Анішчанка, Я. Беларусь у часы Кацярыны II (1772–1796): у дапамогу выкладчыкам, асіпірантам і студэнтам / Я. Анішчанка. – 2-е выд. – Мінск: Веды, 1998. – 212 с.; Аніщенко, Е. В когтях двухглавого орла: Беларусь во времена Екатерины II (1772–1796 гг.): монография / Я. Анішчанка. – Минск: В. Хурсик, 2016. – 442 с.
36. Анішчанка, Я. Генеральнае межаванне на Беларусі / Я. Анішчанка. – Мінск: Беларуская навука, 1996. – 166 с.
37. Анішчанка, Я. Генеральнае межаванне ў Беларусі: дапаўненне да кнігі «Генеральнае межаванне ў Беларусі» / Я. Анішчанка; Адказны рэдактар І. Марзалюк. – Горкі: Магілёў: Выдавецтва АДДзелу культуры Горацкага гарвыканкаму, 2002. – 121 с.
38. Анішчанка, Я. Палітычная гісторыя ў часы падзелу Рэчы Паспалітай: доктарская дысертацыя / Я. Анішчанка. – Мінск: В. Хурсік, 2006. – 252 с.
39. Анішчанка, Я. Інкарпарацыя: Літоўская правінцыя ў падзелых Рэчы Паспалітай / Я. Анішчанка. – Мінск: Хурсік, 2003. – 468 с.

40. *Люты, А.* Сацыяльна-эканамічнае развіццё ў Беларусі ў другой палове XVIII – першай палове XIX ст.: манаграфія / А. Люты. – Мінск: БДПУ, 2004. – 320 с.
41. *Швед, В.* Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863 гг.) / В. Швед. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 416 с.
42. *Макарэвіч, В.* Разбор шляхты ў беларускіх губернях Расійскай імперыі (канец XVIII–XIX ст.) / В. Макарэвіч. – Мінск: БДУ, 2018. – 315 с.
43. *Радзюк, А.* Пад скіпетрам Расейскай імперыі: рэпрэсійная палітыка царызму на землях Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. / А. Радзюк. – Гародня-Кракаў: БТК, 2017. – 196 с.
44. *Філатава, А.* Да пытання аб паланізацыі і русіфікацыі Беларусі ў XIX ст. / А. Філатава // Беларусіка=Albaruthenica. – 1993. – Кн. 2. – С. 131–133.
45. *Філатава, А.* Саслоўная і нацыянальная палітыка царскага ўрада на Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.: стан гістарыяграфічнага вывучэння праблемы / А. Філатава // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця. – Мінск: «Дэполіс», 2000. – С.172–174.
46. *Філатава, А.* Тэрытарыяльная палітыка ўрада Расійскай імперыі / А. Філатава // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі канца XVIII – пачатку XX ст.: праблемы, здабыткі, перспектывы / Н. Анофранка [і інш.]; навук. рэд. В. Яноўская. – Мінск: Бел.навука, 2006. – С. 5–20.
47. *Філатава, А.* Палітыка русіфікацыі на беларускіх землях ва ўмовах інерцыйных працэсаў паланізацыі / А. Філатава, В. Яноўская // На шляху станаўлення беларускай нацыі: гістарыяграфічныя здабыткі і праблемы / В. Яноўская [і інш.]; навук. рэд. В. Яноўская; Нац.акад. навук Беларусі, Ін-т гіс то рыі. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – С. 77–102.
48. На шляху станаўлення беларускай нацыі : гістарыяграфічныя здабыткі і праблемы / В. Яноўская [і інш.]; навук. рэд. В. Яноўская; Нац.акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 311 с.
49. «Долгий XIX век» в истории Беларуси и Восточной Европы: исследования по Новой и Новейшей истории: сб. науч. тр. / редкол.: И. Марзалюк (пред.) [и др.]. – Минск: РИВШ, 2017–2019. – Вып. 3.
50. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / В. Яноўская [і інш.]; рэдкал.: В. Даніловіч (гал.рэд.) [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Бел.навука, 2020. – 684 с.
51. *Миллер, А. И.* Империя Романовых и национализм: эссе по методологии исторического исследования / А. И. Миллер. – М.: НЛО, 2006. – 240 с.
52. *Миллер, А.* Украинский вопрос в Российской империи / А. Миллер. – Киев: Laurus, 2013. – 416 с.
53. *Долбилов, М.* Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II / М. Долбилов. – М.: НЛО, 2010. – 1000 с.
54. *Горизонтов, Л.* Помещик или мужик? Русское землевладение в стратегии решения польского вопроса / Л. Горизонтов // Имперский строй России в региональном измерении (XIX – начало XX в.): Сб. науч. ст.; отв. ред. проф. П. Савельев. – М.: МОНФ, 1997. – С. 86–129

55. *Горизонтов, Л.* Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.) / Л. Горизонтов. – Москва : Индрик, 1999. – 272 с.
56. Западные окраины Российской империи / Л. Бережная [и др.]. – Москва: НЛЮ, 2006. – 608 с.
57. *Борисевич, С.* Законодавче регулювання земельних відносин у Правобережній Україні (1793–1886 роки) / С. Борисевич. – Київ: НАДУ, 2007. – 424 с.
58. *Борисевич, С.* Особливості землеволодіння та землекористування в Правобережній Україні на межі XVIII–XIX ст. / С. Борисевич, Н. Темірова // Вісник Донецького університету. – 2008. – Вип. 1. – С. 93–102. – (Сер. Б: Гуманітарні науки).
59. *Рудакова, Ю.* Основні аспекти земельної політики уряду Павла I на території Правобережної України / Ю. Рудакова // Український історичний журнал. – 2005. – № 3 (462). – С. 101–110.
60. *Rudakowa, J.* Ziemiaństwo polskie Prawobrzeżnej Ukrainy i Galicji w polityce władz zaborczych Austrii i Rosji w końcu w. XVIII – na początku w. XIX / J. Rudakowa // Studia z dziejów ziemian. 1795–1944 / Pod red. prof. A. Koprukowniaka. – Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2005. – С. 289–308.
61. *Брославський, В.* Вплив державного регулювання на життєдіяльність польської та німецької національних меншин у XIX – на початку XX ст. на Правобережній Україні / В. Брославський // Наукові записки історичного факультету ТДПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: В-во ТДПУ, 2004. – Вип. 1. – С. 191–197. – (Серія: Історія).
62. *Брославський, В.* Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793–1861 рр.: зміни у землеволодінні і землекористуванні: автореф.дис. ... канд.іст. наук: 07.00.01 / В. Брославський. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. – 24 с.
63. *Брославський, В.* Аграрна історія Правобережної України: 1793–1861: Навчальний посібник / В. Брославський. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2010. – 174 с.
64. *Брославський, В.* Боротьба за власність на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. / В. Брославський // Наукові записки історичного факультету ТДПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: В-во ТДПУ, 2012. – Вип. 2 – С. 6–10. – (Серія: Історія).
65. *Брославський, В.* Застосування інституту конфіскації майна російською імперією на правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. [Електронні ресурс] / В. Брославський // Актуальні проблеми правознавства, [S. l.], n. 3, p. 13–19, jan. 2022. – Рэжым доступу: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/125>. – Дата доступу: 04.02.2022.
66. *Petronis, V.* Constructing Lithuania: Ethnic Mapping in Tsarist Russia / V. Petronis. – Stockholm: Intellecta, 2007. – 309 p.
67. *Бовуа, Д.* Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914) / Д. Бовуа. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 997 с.
68. *Мадариага, де И.* Россия в эпоху Екатерины Великой: пер. с англ. / И. де Мадариага. – М.: Новое лит. обозрение, 2002. – 973 с.
69. Russification in the Baltic Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914 / Edward C. Thaden [etc.]; editor Edward C. Thaden. – Princeton: Princeton University Press, 1981. – 512 p.

70. *Weeks, Th. R.* Nation and state in late Imperial Russia: Nationalism a. Russification on the western frontier, 1863–1914 / Th. R. Weeks. – DeKalb: Northern Illinois univ. press, 1996. – 297 с.

(Дата подачи: 25.02.2022 г.)

М. К. Климко

Белорусский национальный технический университет, Минск

M. Klimko

Belarusian National Technical University, Minsk

УДК 355.233.233.1:378(091)

ИСТОКИ СОВРЕМЕННОЙ ВОЕННОЙ ДОКТРИНЫ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

THE ORIGINS OF THE MODERN MILITARY DOCTRINE OF THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM

В статье рассматривается история становления военно-патриотического воспитания как одной из приоритетных задач государства в период с 1917 по 2021 гг. Раскрывается место и значение КП(б)Б, ЛКСМБ, армии, высших учебных заведений в ее реализации. Рассматривается история создания, реформирования армии и национальной военной школы.

Ключевые слова: патриотизм; военно-патриотическое воспитание; армия; комсомол; военная подготовка.

The article examines the history of the formation of military-patriotic education as one of the priority task of the state in the period of 1917 to 2021. The author reveals the place and meaning of communist party, komsomol, army, high educational establishments in its implementation. The article reveals the history of the creation and reforming of the army and the national military school.

Keywords: patriotism; military-patriotic education; army; komsomol; military training.

Произошедшие за последние годы события наглядно демонстрируют и убедительно доказывают неустойчивость положения многих стран и важность сохранения мира. Актуальными становятся необходимость укрепления армии и вопросы гражданского и патриотического воспитания. В Беларуси в период вхождения в состав СССР была проведена большая работа по созданию и развитию армии, подготовке технических кадров для укрепления мощи страны, военно-патриотическому воспитанию. С признанием суверенитета Беларуси первостепенная роль отводится реформированию и созданию национальных Вооруженных Сил, национальной военной шко-